

NÚRIA SALES

L'ull crític

Text i fotografia. *Josep M. Muñoz*

Núria Sales i Folch (Barcelona, 1933) és historiadora. Filla de l'editor i escriptor Joan Sales, l'autor d'*Incerta glòria*, i de la també editora Núria Folch i Pi, ha viscut gran part de la seva vida fora de Catalunya. L'any 1939 va marxar a l'exili amb els seus pares: van viure primer a França, després a la República Dominicana i, finalment, a Mèxic, d'on van retornar l'any 1948. A Barcelona, als anys cinquanta va treballar en un taller de decoració de porcellanes i, mentre estudiava per lliure, a les oficines de l'empresa tèxtil Coma Cros. Llavors va assistir a algun curs de Ferran Soldevila als Estudis Universitaris Catalans i de Jaume Vicens i Vives a la Universitat. També va començar a fer traduccions, i va publicar el seu únic recull de poemes, *Exili a Playamuertos* (1961), que va definir com “un sucedani (o un preàmbul?) de l'exploració històrica”. Una exploració que va començar, per raons de proximitat familiar, amb la recerca sobre els Veciana, de Valls, i l'origen dels Mossos d'Esquadra i que va plasmar en el llibre *Història dels Mossos d'Esquadra: la dinastia Veciana i la policia catalana al segle XVIII* (Aedos, 1962). Casada amb el físic Oriol Bohigas, l'any 1962 van marxar a viure a la regió de París, on ha residit durant més de cinquanta anys, i d'on ha retornat fa poc, després de quedar vídua l'any 2013. A París, va seguir els cursos de doctorat d'Ernest Labrousse i, sobretot, de Pierre Vilar, el mestratge del qual ha reivindicat, i es va familiaritzar amb els arxius francesos. Al 1965 es va doctorar a la Sorbona amb una tesi sobre el servei militar, un tema sobre el qual va publicar diversos articles, entre ells un en el primer número de la revista *Recerques* (1970), recollits a *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos* (Ariel, 1974). Als anys vuitanta va reprendre l'activitat historiogràfica, després d'escriure una part de la *Història dels Països Catalans*, coordinada per Albert Balcells (Edhasa, 1980-1981). També és autora del volum 4, dedicat als segles XVI-XVIII, de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar (Edicions 62, 1989). D'ençà del 1983, des de *L'Avenç*, i del 1988 des d'*Afers*, ha incidit de forma decisiva en la historiografia catalana amb noves aportacions i nous enfocaments, sovint sobre temes (l'esclavitud, els traginers, el bandolerisme o la bruixeria) i territoris (com la Catalunya Nord) oblidats o poc tractats, i que ha donat lloc als reculls *Senyors bandolers, miquelets i botiflers: estudis d'història de Catalunya (segles XVI al XVIII)* (Empúries, 1984), i *De Tuïr a Catarroja: estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)* (Afers, 2002), on ha insistit a més en la importància de la història institucional. Com ha assenyalat Eva Serra, “les aportacions de Núria Sales han tingut sempre un component crític i la voluntat d'assenyalar oblidats amb intencionalitat metodològica i interpretativa”. L'entrevista té lloc a la laberíntica casa familiar del barri de Vallcarca, on la seva filla, Maria Bohigas i Sales, ha reprès, al capdavant del Club Editor, l'activitat editorial iniciada seixanta anys enrere pel seu avi.

Treballa gaire, encara?

No, no gens. Vagabundejo. Ara agafo un llibre, ara un altre. Ara prenc una nota de no sé quin i després la deixo no sé on. De tant en tant em ve algú a veure, alguna persona amiga, cosa que sempre és un plaer. I vet aquí.

M'agradaria que parléssim de la seva vida, de les coses que vostè ha fet. I hauríem, inevitablement, de començar a fer-ho parlant dels pares, que m'imagino que són unes persones importants i decisives per a vostè.

I tant! Encara que, posats a fer, potser que comencem pels avis. Li parlaré de gent que hagi conegut. No gosaré parlar de tal rebesavi, que era amic del bruixot blanc de Vallclara, i enemic per tant del bruixot negre. Això era al segle XIX, no al segle XVII com les bruixes de Salem, sinó en plena època d'Isabel II. El meu rebesavi era carlí, naturalment, perquè a la família tots hem tingut esperit de contradicció. No crec que fos per res més.

Vallclara és un poble molt petit de la Conca de Barberà, d'on procedeix la família Sales.

El meu pare sempre es va sentir com si fos de Vallclara. En realitat havia nascut no sé si al carrer Casp, però en tot cas a Barcelona. Era fill d'una terrassenca, de la família d'en Vallès i Pujals. En Joan Vallès i Pujals [advocat i polític de la Lliga Regionalista] era germà de la meva àvia Josefina. Vivien a la mateixa mansana, la mansana de la Pedrera. La meva àvia Josefina vivia al carrer Rosselló, amb la seva filla i el seu gendre, que era un jueu alemany que havia tingut el seny d'anar-se'n d'Alemanya el 1933, així que Hitler va pujar al poder. Era un tècnic que s'havia empescat una mena de bomba per als arrossars; tenia clients al Prat de Llobregat. La seva mare havia estat una cantant d'òpera, que havia anat al front de la guerra del 14 per cantar per als soldats alemanys. I aquesta mare, que es deia Clara Ostein i que coneixíem amb el diminutiu de Keken, em fascinava molt i jo l'anava a veure tan sovint com a les meves àvies. Bé, tant no. En canvi, la meva àvia la detestava, la Keken; la detestava perquè jugava al bridge i trobava que era una gran frivolitat. La meva àvia deia de vegades: "Sembla mentida que hi hagi gent que no cregui en l'infern, quan es veu gent com la Keken". Per a la meva àvia, l'infern devia estar molt més ple del que està, si és que existeix. I no era una persona cruel, no era dolenta, però amb això del cel i l'infern era molt especial.

La meva àvia Josefina l'anava a veure sovint, hi anava a dinar un cop per setmana. Era molt mala cuinera, però cuinava ella, tot i que sempre va tenir criada. A l'època que vam tornar de Mèxic, la criada, que era gallega, es deia Argentina. I la meva àvia Josefina, que no era de mena d'admirar

criades, l'admirava molt, perquè era molt estalviadora. I me n'explicava uns mèrits, d'estalvi, que em sap greu no recordar-los, perquè eren per partir-se de riure. Ara, més hauria valgut que deixés que l'Argentina fes la cuina, i que ella fregués el pis, perquè tots hi hauríem sortit guanyant.

Per tant, tenim d'una banda la família carlina de la Conca de Barberà i la família més burgesa, de Terrassa, establertes totes dues a Barcelona. A què es dedicaven?

La família Sales, com molta altra gent mitjaneta del camp, se n'havia anat a viure a Barcelona a finals del segle XIX, i es van instal·lar en un d'aquests pisos llargaruts de l'Eixample. I especifico llargarut perquè el meu rebesavi era molt devot, i anava amunt i avall del passadís del pis dient jaculatòries tot el dia. Vivia de renda, però d'una renda mitjaneta. A la finca hi tenia un mitger, però que li deien majordom; em penso que anava a parts, i per tant era un mitger, però li deien el majordom quan en parlaven, que no era gaire sovint. Una vegada el diguem-ne majordom va anar de Vallclara fins a Barcelona per veure'ls i consultar-los potser alguna cosa, i com que era tan lluny es va quedar a fer nit, i llavors el van convidar al cine, i allà, sap aquells seients que es dobleguen?, ell es va asseure sense abaixar el seient. O sigui que no havia anat mai al cine.

Els Sales eren la primera família del poble, d'un poble petit de cent cases. Ara potser n'hi ha cent deu. De manera que ser la primera família del poble no era tan significatiu com si hagués estat la primera de Jerez de la Frontera, o de Montblanc.

La seva mare era d'una família benestant, els Folch.

La meva mare era una Folch i Pi. El pare de la meva mare es deia Rafael Folch i Capdevila, però ara últimament m'he adonat que era descendent dels mateixos Folc de qui són descendents els Folc de Cardona: no vull dir en absolut que el meu avi fos descendent dels Folc de Cardona, sinó que els Folc de Cardona –ducs d'això, d'allò i de més allà– i el meu avi tenien avantpassats comuns, que és diferent.

I a què es dedicava la família Folch?

El meu avi Rafael Folch era fill d'un ferrer, d'un ferrer de tall. No sé ben bé què vol dir, ferrer de tall... Hi ha una cançó o un poema famós que diu "pica, i repica ferrer".

Efectivament, és d'una obra de teatre d'en Pitarra, i es diu *El ferrer de tall*, i fa: "Repica que pica, / fes dagues, daguer; / fes dagues i espases / si ric et vols fer".

El meu avi Rafael havia fet de tot, a la vida. Bé, de tot: durant molts anys havia dut la comptabilitat d'una firma de duanes del Port. Abans d'això havia escrit i publicat un vocabulari jurídic de la llengua catalana, que en-

La família Sales, com molta altra gent mitjaneta del camp, se n'havia anat a viure a Barcelona a finals del segle XIX, i es van instal·lar en un d'aquests pisos llargaruts de l'Eixample. El meu rebesavi, que era molt devot, anava amunt i avall del passadís dient jaculatòries tot el dia.

cara tinc per aquí. Però ell era llicenciat en Dret, li van oferir aquesta feina i la va acceptar.

Per cert, el meu avi era amic personal de l'Àngel Guimerà. Per això li van posar Nuri a la meua mare: o més ben dit, l'havien batejada com a Maria, però en Guimerà va dir, mig ofès, al meu avi i amic seu: "Per què no li posàveu Nuri?". I va quedar Nuri, com el personatge de *Terra Baixa*.

Els fills del seu avi van estudiar tots una carrera universitària.

Els quatre germans Folch i Pi tots van tenir estudis. El gran, l'Albert Folch i Pi, que després es va exiliar a Mèxic, i que va ser molt temps director de la branca local d'uns grans laboratoris nord-americans, era una mica com un patriarca bíblic, en el sentit que va tenir tres o quatre dones, però en lloc de tenir-les al mateix temps com els musulmans, les va tenir una darrere l'altra...

Successivament.

Gairebé successivament. I tenia fills de totes tres. Aquest era l'oncle Albert.

El segon germà era el Fric, en Frederic, que era enginyer, i que és el pare de la Dolors Folch. Quan anava a escola, a les Escoles Franceses, una vegada la directora va cridar la meua àvia, per parlar-li del fill, i dir-li que no servia pels estudis, però ell va arribar a enginyer industrial, i la seva família no va passar gana... Quan vam tornar de Mèxic el 1948, els meus pares i jo, ell era la persona més benestant entre els parents amb qui ens fèiem –hi havia els parents de Terrassa, i aquests no els vèiem, o l'oncle Joan Vallès i Pujals, que va fer avals davant del règim per dir que el meu pare no era cap mala persona i que el deixessin tornar.

La seva mare, encara que no era el més freqüent a l'època per a una dona, va estudiar a la Universitat.

Sí, va estudiar Filosofia. Es va llicenciar en Filosofia. Vaja, no ho sé: és que es van casar tan joves, els meus pares, que cap dels dos no havia acabat la carrera! La meua mare estudiava, i el meu pare estudiava Dret i treballava a *La Nau*, el diari fundat per Rovira i Virgili. Quan jo vaig néixer, el meu pare tenia vint anys, i la meua mare just n'havia fet disset. Com es pot imaginar, va ser un d'aquells casaments que la família s'estirava els cabells. Però devien pensar: quin remei! En èpoques més recents, jo no hauria existit mai, perquè haurien avortat. Abans que casar-se amb algú perquè t'has casat embarassada... Jo entenc que la gent prefereixi avortar, però jo no hauria existit. De manera que també comprenc que no avortin! Perquè jo sóc molt important per a mi mateixa!

Vostè va néixer l'any 1933. Encara que era molt petita llavors, té algun record de la guerra?

Durant molts anys, vaig tenir un estremiment cada vegada que sentia un avió. Era el record de quan s'acostaven avions a bombardejar Barcelona. I recordo una gran estesa de vidres trencats, que devia correspondre a una bomba que va caure prop d'on vivíem.

Tinc alguns records que cap d'ells no és gaire important. Bé, hi ha una cosa que no la recordo i en canvi la recordo, i és quan s'acostaven avions a bombardejar Barcelona. Anys després, quan sentia avions –avions comercials– m'entrava un estremiment. No tinc la més remota idea de quan ho vaig perdre, però durant molts anys el tenia, aquest estremiment; quan vam tornar de Mèxic, encara el tenia! I recordo una gran estesa de vidres trencats, que devia correspondre a alguna bomba que va caure prop d'on vivíem. Vivíem al carrer Rosselló, 36, en un pis. Em penso que era un edifici fet per un bon arquitecte d'aquells temps.

D'aquells racionalistes?

Sí, segurament, perquè devia ser un edifici racional –el que trobaven racional aleshores. Que detestaven els passadissos. Però els passadissos en una casa amb criatures són utilíssims. Jo me'n recordo que la meua àvia Josefina, quan vivia allà on li dic, al carrer Rosselló... Ella en realitat se n'havia anat a viure amb la seva filla i el gendre, que era jueu alemany, un jueu que no practicava –això a en Hitler li importava un rave, que practiquessin o no, era la raça, la suposada raça jueva, que volia exterminar del món. A aquest oncle meu li deien el tíó Jorge. Perquè va aprendre el castellà, però el català, no el va parlar mai. I amb la Keken igual, la Keken a qui vaig veure sovint, perquè ja dic, em fascinava, doncs parlava rudiments de castellà, però res més. De català, ni parlar-ne. A més, els jueus europeus, els nacionalismes no els entenen, no els fan cap gràcia. Pierre Vilar distingia molt bé entre nacionalismes defensius, com el català, i nacionalismes ofensius, com el castellà. Crec que és una distinció que sempre està clavada en la ment de Pierre Vilar.

El seu pare sí que era nacionalista.

El meu pare era nacionalista però no era separatista: ho destaco perquè hi ha gent que està cofoia de ser separatista però no nacionalista, i el meu pare era al revés, era nacionalista però no separatista. No he acabat de treure el desllorigador de si era perquè pensava que fa tants segles que anem plegats, encara que a vegades sigui a patacades, que és com antinatural, separar-se. Però si ho era per això, no ho expressava així. Jo, els *Quaderns de l'exili*, de tant en tant me'ls miro i no hi ha cap moment en què això sigui una cosa conscient.

És una distinció que m'acabo d'empescar ara. Bé, empescar no és la paraula, perquè em sembla que correspon a una realitat. Però mai havia pensat en el meu pare sota aquesta llum.

El seu pare va treure una lliçó molt amarga de la guerra. La va viure, primer, en una columna anarquista.

La columna Durruti, caram!, semblava que ho fessin expressament! Per liquidar els nacionalistes burgesos que en deien, oi? Perquè aleshores ja no era comunista, el meu pare. És que ell devia ser comunista entre els setze anys i els divuit, una temporada ben bé per fer la llesca a la família. Què ens pot espantar més o ofendre més? Doncs fer-se comunista. En ser de la FAI ja no hi pensava, perquè la FAI, per a ells i també per a mi, són els dimonis de l'infern, els dimonis amb cua. Van ser la pesta! Els alemanys tenien la pesta bruna i aquí hi havia la pesta roja-i-negra, o com se n'hagi de dir. No era la Falange, que tenia els mateixos colors?

El seu pare va passar llavors a una columna d'Estat Català, i després hi ha un episodi en què va estar al castell de Montjuïc, que aleshores servia com a presó.

El van empresonar. Sap per què el van ficar a la presó? Va ser una iniquitat, una iniquitat com es devien produir constantment a l'Alemanya nazi, i com es produïrien a la Rússia de Stalin. I no és que posi al mateix nivell Stalin que Hitler, que encara que fos una mala peça, Stalin, de totes maneres en el bé de la humanitat sí que hi pensava una mica, o hi tenia una fe potser. No estic defensant Stalin, estic simplement intentant fer una distinció entre l'horrible Stalin i l'horrible Hitler. I que em perdonin les víctimes de Stalin, que han estat moltes! No vull minimitzar en absolut el terror de Stalin.

Parlàvem del motiu concret de la detenció del seu pare. No haver denunciat tres germans que estaven en edat militar i que haguessin hagut d'anar al front i no hi van anar. Eren set germans, i dels set germans sis eren nois. I llevat dels dos més petits, que es van morir de tifus al final de la guerra, els que eren d'edat militar van anar al front. I van tornar sense una esgarrinxada.

Els altres germans... bé, el germà gran era tuberculós; després hi havia la germana, la meva tia Maria, la que es va casar amb un jueu alemany, amb cert disgust i al mateix temps resignació de la família –dic resignació perquè ella ja tenia vint-i-vuit anys, una edat que els devia començar a semblar una mica límit, imagini's. I es va casar amb el jueu alemany. Quin remei: encara que sigui jueu, almenys és un marit, no? I a més era un jueu que no era jueu: això és bo o dolent? És clar, per a gent creient, més val un jueu que cregui que no pas un jueu descregut, però, mal per mal, el preferien descregut, perquè era una mica menys jueu. Hitler no hi hauria estat d'acord, però Hitler no era un amic de la família, i ni tan sols era un cosí llunyà –que jo sàpiga.

I els germans petits, que són els que es van morir durant la guerra, es van amagar a Vallclara, que era una tonteria: si et vols amagar, estàs molt més amagat a Barcelona que a Vallclara,

on tothom et coneix. I més si ets de la família Sales! Ni la meva àvia ni ells eren molt eixurits, en certes coses. Es van amagar en una cova, la Cova dels Lladres, que en deien! Però els vallclarinins ho sabien tots, on eren.

Al final de la guerra vostè passa la frontera per Portbou, amb la seva mare. Ella havia passat a ser llavors professora auxiliar a la universitat.

Exactament, com a ajudant d'en Xirau. Que el meu pare li va tenir una mania tota la vida, al Xirau! Perquè es devia témer potser algun enamorament platònic. No li he vist sentir un tal odi per ningú més.

Del pas de la frontera, no me'n recordo, jo era massa petita. Hi ha una cosa que recordo, però crec que és un record de records, més que un record directe. I és que la meva mare havia tingut la idea estúpida de ficar la mica de joies que tenia en una maleta petita i maca, que es veia molt que era la maleta on hi duïen, si no les joies, el de més valor, i uns gitanos que hi havia en el tren l'hi van robar. En fi, ara que hi penso, potser és la meva mare que, com que hi havia gitanos en el tren, va decidir a posteriori que eren els gitanos. El cas és que l'hi van robar. Tampoc en devia tenir gaires, de joies. Ni tan sols devien tenir els anells de casament, perquè ells no estaven casats per l'església.

Com recorda els anys de l'exili?

Ah, magnífics! Per a una criatura que no té preocupacions ni responsabilitats, i de qui els seus pares, i a més a més dels pares, la JARE [Junta d'Auxili als Republicans Espanyols] i la SERE [Servei d'Evacuació de Refugiats Espanyols], i si no els socialistes francesos, algú altre, es preocupa que no passi massa penes...

A França estava en un grup escolar prop d'Orly, d'on van ser professors els meus pares. Hi ha alguna foto de Saint-Rémy-lès-Chevreuse on hi ha la meva mare, el meu pare –que fuma amb pipa– i jo, que igual podríem ser els ducs de Windsor a l'exili, si no que els ducs de Windsor no tenien fills. Però jo en tinc un record molt bo. Després va venir la guerra entre els francesos i els alemanys, el meu pare devia tenir 26 anys, en aquell moment, i el cas és que el miraven malament perquè no era al front. I no era evident que fos un refugiat espanyol en lloc de ser un francès ordinari, oi? Això el molestava, i gràcies a això ens en vam anar a la República Dominicana, que era l'única república llatino-americana que acceptava refugiats espanyols, perquè Trujillo cobrava 500 dòlars de cadascun, 500 dòlars que no tenia el meu pare però que li va donar el meu avi Rafael Folch, que tampoc no els tenia, però que coneixia algú a qui els va poder manllevar. 500 dòlars d'aquella època eren molts diners!

El cas és que vam anar cap a Amèrica. Vam sortir no sé si des de Bordeus o des de Le Havre, el viatge

De la República Dominicana, el meu pare en va tenir molt bon record. La nostra casa, un bungalow de fusta, era molt a prop del mar. Hi havia una cala tancada, on no podien entrar els taurons. I jo hi anava a banyar-m'hi, quan no tenia classe.

va durar dies, i de nit viatjàvem en silenci i a les fosques, per por dels submarins alemanys. Vam anar així fins a Casablanca, que realment se'm va aparèixer ben blanca, a la llum del dia. I d'allà el mateix barco va anar fins a la República Dominicana, i potser més enllà. Però nosaltres on havíem trobat qui ens acceptés era la República Dominicana, pagant els famosos 500 dòlars. I devíem arribar-hi no sé quan, potser el 1942.

Quina vida feien, a la República Dominicana?

El cas és que no ens vam quedar a la capital, a Santo Domingo. Els meus pares ho haurien volgut, perquè hi havia més possibilitats de trobar feina, però no hi van trobar res i vam anar a parar a San Pedro de Macorís, que era una població de la costa on vam trobar una casa —ho dic en primera persona del plural, com si jo me n'hagués ocupat, també! La primera persona correspon a la família Sales i Folch: Joan Sales, Núria Folch i Pi i Núria Sales i Folch, que sóc jo.

Era molt a prop del mar, la nostra casa. Encara que hi ha taurons per allà, just a l'altura d'aquella casa hi havia una mena de cala que un italià que havia volgut urbanitzar tot aquell *potrero* i que s'havia fet la casa on vivíem, un bungalow de fusta, doncs havia tancat la cala, de manera que els taurons no podien entrar-hi. I jo hi anava cada dia, a banyar-me, quan no anava a classe. L'escola no era lluny de casa: hi havia una església anglicana, amb un pastor que era al mateix temps el cònsol britànic, i que va por-

tar-se molt bé amb els meus pares, els va donar feina de professors a l'escola de mestres que hi havia a San Pedro de Macorís. Finalment en va tenir molt bon record, de la República Dominicana, el meu pare.

I tanmateix, al cap d'un temps marxen cap a Mèxic.

El meu pare sempre va ser una persona torturada mentalment, mai no estava content d'allò que tenia. Sempre aspirava a alguna altra cosa. La meua mare, tot i tenir un caràcter molt diferent, era torturada en un altre sentit. De manera que els va semblar que se n'havien d'anar a Mèxic: què hi feien, a la República Dominicana? I van obtenir el que no havien obtingut a França: que el consolat mexicà els tramités el visat. De manera que vam anar a Mèxic.

A la ciutat de Mèxic, ell era vist com un home jove, europeu. I això comptava, no ser mestís comptava: els mestissos eren la majoria de la població mexicana, no és que fos cap tara. Però un que es veiés o que se sabés que era pur blanc, doncs encara comptava més. Vull dir que comptaven els coneixements, comptava l'experiència i comptava la raça: no sé com dir-ne, funciona així.

Tant quan vam anar a Mèxic com quan en vam tornar, el 1948, del port de Veracruz a la Ciutat de Mèxic hi vam anar amb tren. A la tornada vam estar tres dies a Veracruz, esperant un barco, que era de la companyia Transatlàntica, dels Comillas. No sé per què hi vam anar amb tanta anticipació: potser perquè el meu pare no es refiava dels trens mexicans. Tot el que era mexicà li semblava poc fiable!

I llavors, vostè, amb quinze anys, arriba a Barcelona. Quina impressió li fa, la ciutat?

Bona pregunta. Jo venia amb sentiments ambivalents, perquè d'una banda em feia molta il·lusió tornar a veure les meves àvies –no era Catalunya, ni Barcelona, eren les meves àvies de què m'enyorava. D'altra banda, a Mèxic deixava molts bons amics, i a més estava enamorada d'un xicot. Però eren més les ganes de tornar que la recança. I a Veracruz ens vam rostir: una calor! No recordo haver passat mai tanta calor a la vida!

Amb el barco devíem arribar a Bilbao, d'allà vam baixar a Reus en tren. Allà ens esperava el cotxe del meu oncle, l'hereu, que tenia xofer –en aquella època només tenien cotxe els que podien tenir xofer, com en Ramon d'Abadal o el meu oncle, encara que no vol dir que fossin grans fortunes, però no era pobrissalla, tampoc. A l'estació, doncs, ens esperava la meva àvia Josefina i el meu oncle, com a hereu que era. Ens l'havia pagat ell, el viatge de tornada. Havia fet d'hereu responsable.

I això sembla que ho vegi ara, l'arribada a Vallclara, i pujar a la sala gran de la casa dels Sales, que a mi em semblava tot preciós i al meu pare li queia als peus, per una senzilla raó: el meu oncle, l'hereu, era una persona molt intel·ligent, però que no havia fet estudis, i es guanyava bé la vida a Terrassa, treballant per uns parents nostres que eren fabricants, una senyora *née* Prat i casada amb un Vallès. El fill d'aquests era el que era falangista i havia fet avals per al meu pare, dient que era una bona persona.

Per què li va fer mal efecte, la casa familiar, al seu pare? Perquè el meu oncle l'havia modernitzada. A més, es va empecar un escut d'armes i damunt de la llar, a la sala, hi va posar un escut d'armes com d'*hidalgos* castellà. No arribaven el seu desig o la seva capacitat d'ensibornar-se fins a l'extrem de pretendre que eren nobles, però això ho havia sentit jo a Mèxic al meu pare moltes vegades, que els nostres avantpassats, nobles no n'eren, però que eren *ciudadans honrats* de Barcelona: fals!

Tenim un avantpassat que era un *ciudadà honrat*, però eren el que a Catalunya se'n diu pagesos, o sigui que eren gent que tenia terres i que les treballaven ells mateixos.

Jo vaig passar la resta de l'estiu a Vallclara amb la meva àvia, i el meu pare va anar a Barcelona a buscar feina. Una feina que ja tenia emparaulada amb l'[Alexandre] Argullós, el seu amic d'infància, a l'editorial Ariel. Allà, sempre que podien, donaven feina a fills de refugiats o de catalanistes. Recordo per exemple que el meu pare va publicar a Ariel una tria de rondalles catalanes, mallorquines i valencianes. Ell va ser sempre en els Països Catalans que pensava, no pas en el sol Principat. I en lloc de fer política, publicava rondalles. I els dibuixos d'a-

questes edicions eren d'una filla del Feliu Elias [el dibuixant *Apa*]. Però no m'agradaven els seus dibuixos, els de la filla, vull dir. No és que fossin lletjos, però jo no els hi veia la gràcia.

I llavors s'estableixen en aquesta casa on som?

Quan vam arribar a Barcelona, el 1948, primer devíem passar un temps a casa la meva àvia Josefina, que era un quart pis que en realitat era un sisè, per aquelles màgies de l'Eixample barceloní. Ella hi pujava a peu cada dia, tornant de missa. A cada replà, a l'angle, hi havia un seient triangular on la meva àvia descansava. El pis era gran, és clar. D'una banda donava al carrer Rosselló i de l'altra a l'interior de l'illa de la Pedrera. Si haguessin volgut, la meva àvia s'hauria pogut fer senyals amb el seu germà, en Joan Vallès i Pujals. Però no se'n feien: s'anaven a felicitar el dia del sant, i res més. El meu pare, tot i que era el mateix sant que el seu, anava a felicitar l'oncle. I jo alguna vegada, al principi, l'havia acompanyat, després ja ho vaig deixar córrer... Però dubto que una recepció a la Zarzuela fos més solemne, i que hi hagués més canapès deliciosos que en aquells dies del sant del meu oncle-avi, Joan Vallès i Pujals. Em sembla que era pràcticament l'únic dia de l'any que la meva àvia anava a veure el seu germà. Si de cas, es trobaven en altres ocasions entremig, però no n'hi devia haver gaires.

Em deia que, en tornar, el seu pare va entrar a treballar a l'editorial Ariel.

El meu pare es va fer editor, i això li venia una mica de lluny. A Mèxic, els *Quaderns de l'exili*, no només els editava. Es guanyava la vida com a linotipista, a la nit es quedava d'amagat al taller, i picava els *Quaderns de l'exili*. A vegades s'hi passava moltes hores, picant tot allò.

Era la seva manera de contribuir a la recuperació cultural?

A ell li interessava més la recuperació nacional que la simplement cultural, "simplement" entre cometes. Però sí, i tant!

L'any 1948, vaig arribar a Barcelona amb sentiments ambivalents. D'una banda em feia molta il·lusió tornar a veure les meves àvies. De l'altra, a Mèxic deixava molts bons amics, i a més estava enamorada d'un xicot. Però eren més les ganes de tornar que la recança.

Quina educació va tenir vostè, amb tants canvis de país?

Ai! Molt heteròclita. A Barcelona, de petita, em van posar a l'escola Montessori: és una educació, oi, també? A França, vaig estar en una colònia de refugiats, i allà devíem tenir les nostres mestres, refugiades també. Refugiats els alumnes, refugiades les mestres. Després, a la República Dominicana, els meus pares encara no eren catòlics, diguem-ne; el meu pare no ho tornava a ser encara, i la meva mare no n'era, ni de família. A Mèxic sí que la meva mare tenia inquietuds espirituals que anaven cap a la Santa Mare Església catòlica, apostòlica i romana; a més, a Coyohacán, teníem a prop de casa

la parròquia, que la duïen uns franciscans, alguns d'ells nord-americans, i ella s'hi trobava molt a gust. Era una gent que no era franquista –antifranquista tampoc, tenia altres preocupacions– però que no era tampoc d'aquells mexicans revolucionaris que reivindicessin el Zapata –que no crec que fos sant de la devoció de la meua mare. Ni de cap altre refugiat català, que s'assemblaven més als altres refugiats espanyols del que es pensaven ells mateixos! No sé, m'he enfilat per branques...

Parlàvem de la seva educació.

Ah! Doncs a Mèxic, primer em van posar en un col·legi de refugiats espanyols que es deia Colegio Madrid –suposo que li havien posat aquest nom per la defensa de Madrid, no perquè fos la *capital del reino*. I al meu pare no li agradava, el nom, tot i que ell havia estat en el front de Madrid. Havia estat al front d'Aragó i al de Madrid. I allà, a classe de cant, apreníem una cançó de l'època de la guerra dels Segadors, una cançó de soldats castellans –me'n recordo de la música, però no l'hi cantaré, perquè canto més malament del que és humanament possible– que feia així: “*De Cataluña vengo de servir al Rey, de servir al Rey, de servir al Rey. Y traigo la licencia de mi Coronel, de mi Coronel, de mi Coronel. Al pasar por el puente de Santa Clara, de Santa Clara, de Santa Clara. Se me cayó el anillo dentro del agua, dentro del agua, dentro del agua. Al sacar el anillo saqué un tesoro, saqué un tesoro, saqué un tesoro.*” I després ja no me'n recordo com continuava. Això ho cantava a l'escola, i en l'autobús que ens hi portava. Quan ho va saber, el meu pare em va treure del Colegio Madrid!

És una cançó que es titula *Quisiera ser tan alta como la luna*, i algunes fonts en situen l'origen a la guerra de Successió.

A més a més, passava una cosa amb el Colegio Madrid. Que al principi era gratuït per als refugiats, i a partir de cert moment, si guanyaven més de tant, ja havien de pagar. Els meus pares van decidir que, posats a pagar escolarització, que no fossin castellans! I van trobar una escola de monges benedictines nord-americanes, que es deia Guadalupe Tepeyac. Com que eren benedictines, es van pensar que serien sàvies, i com que eren nord-americanes, doncs eren d'un país aliat, oi? Doncs va resultar que ni eren sàvies ni eren especialment... bé, aliadòfiles sí, és clar, no es podia ser altra cosa al 1942. Però tenia dues coses excel·lents, aquella escola: una, que estava en plena zona arqueològica de la Ciutat de Mèxic, de manera que si jo feia *novillos*, i rondava per allà, en una estona trobava restes de ceràmica antiga, asteca devia ser, nàhuatl en tot cas, i de vegades algun idolet i tot! En vaig arribar a tenir una colla. Ara no me'n recordo què anava a dir...

En tornar a Barcelona, als quinze anys, els meus pares no em van posar en cap escola. Van decidir que jo no tenia curiositat intel·lectual, i tot perquè jo no els feia les preguntes que, a ells, els hauria agradat que els fes. A més, en aquella època no em preocupava el catalanisme.

Em deia que l'escola tenia dues coses bones, una que estava situada en aquesta zona arqueològica i l'altra... Que no s'hi aprenia res no és una de les coses bones en què devia pensar... és que no hi vam aprendre ni tan sols anglès! L'anglès jo el vaig aprendre a Barcelona, a l'Institut Britànic. A més, el vaig aprendre d'una manera agradabilíssima: me'n recordo d'una classe que només ens van parlar de sons diferents de campanes, de com es deien en anglès. No en recordo cap! Però recordo que era preciosa, aquella classe.

I a Barcelona, a quina escola va anar?

No, no em van posar a cap escola. La meua mare va decidir, quan vam arribar a Barcelona, que jo no tenia curiositat intel·lectual. En sabia molt, la

meua mare: hauria fet carrera, com a psicopedagoga! Molt, en sabia! I el meu pare també ho trobava, que jo no tenia curiositat. Per què? Perquè no els feia les preguntes que, a ells, els hauria agradat que els fes. I perquè, per exemple, en aquella època i moment no em preocupava catalanisme o no catalanisme; d'altra banda, jo vivia en un medi totalment català. Que hi hagués un cosí del meu pare que era falangista, no vol dir res: aquest cosí no el vèiem mai, i va servir pels avals. A més, caram!, era un cosí que els faieros li havien matat els sogres, el pare o la mare, un dels dos, hi havia hagut una escabatzina, en aquella família terrassenca, de manera que hi havia circumstàncies atenuants. Jo no el vaig veure mai, aquell cosí del meu pare!

I què va fer aleshores, vostè?

Com que la meua mare havia decidit que no tenia curiositat intel·lectual, em van posar a treballar. Vaig estar dos o tres anys en un taller de decoració de porcellanes, d'una senyora que es deia Maria Creus, que era molt amiga de la propietària de l'edifici on ella tenia un pis, i aquesta propietària de l'edifici –que es deia Sra. Miquel, no recordo el nom de pila–, era amiga del Dr. Cardó, del canonge Cardó, amb qui el meu pare s'escrivia. En un cert moment, van quedar en trobar-se a la frontera, a Bourg-Madame. I allà es van trobar amb el Dr. Cardó, que venia de Suïssa. Pel que recordo, el que em va impressionar més d'allà no va ser ni el Dr. Cardó, ni el que parlaven amb el meu pare, sinó la fressa d'aigua que baixava de tot arreu. Realment, tan diferent de la Catalunya seca on hi ha Vallclara! Allò tot era aigües, que rajaven, rodolaven, corrien...

Després va treballar en una oficina.

Sí, hi havia uns fabricants, els Coma Cros, que tenien la fàbrica a Salt però el despatx a Barcelona, en un edifici horrible dels anys vint –dels anys vint, tot ho trobo lleig, no és prou antic– i allà tenien un despatx més aviat lletget, en un edifici lletget però ben situat, tot i que a mi allò em semblava l'extraradi, perquè no era l'Eixample-Eixample.

I arriba un moment que vostè desmenteix la seva mare, i li demostra que sí, que té curiositat intel·lectual.

La meva mare, en mi mai no va tenir fe! Era la seva filla, i hauria donat la vida per mi, però tenir fe en mi és una altra cosa molt diferent! Me'n recordo una vegada que va llegir algun dels meus articles a *L'Avenç*, justament, i que només va dir: "El teu pare sí que en tenia, de talent!" Que no ho dubto, que tingués més talent que jo, però hi ha coses que no cal que te les diguin. Ja les saps: *c'est comme ça!* En aquest món, hi ha gent diferent, i diferents graus de tot.

Però en tot cas, hi ha un moment que vostè decideix optar per la història. Quan va ser?

Va ser gradual. En cert moment vaig acceptar fer una traducció de no sé qui. No era del meu pare. I veia que allò ho feia més de gust que altres coses, i potser millor. I em venien ganes de tornar-ne a fer. I del traduir devia passar a l'escriure. Devia ser una cosa gradual.

Vostè aleshores comença a estudiar per lliure, a les tardes. Anava a classe d'en Vicens Vives, a la Universitat. Quina relació hi va tenir?

Molt bona. I al mateix temps, aleshores a mi no em semblava que fos cap historiador molt bo.

En quin sentit ho diu?

Era un historiador que... possiblement estava molt bé, la seva història dels remences. Però no tenia prou perspectives, no coneixia prou bé els altres catedràtics i professors. Jo a la universitat hi anava lliure, els matins treballava a can Coma Cros, i després anava alguna hora escadussera a la universitat; en part quan em venia de gust, també, perquè si estava cansada pujava de dret a casa, que aleshores no hi havia autobusos ni res que vingués fins aquí, i es venia a peu des de Josepets. O si de cas des del pont de Vallcarca, si t'animaves a prendre un tramvia o un autobús, no recordo què, però sí que en deien el de les puces, que vol dir el que volia dir, perquè la gent no era pollosa, però *puçosa*, sí que n'era. La gent era neta, es rentava com podia, a l'hivern amb aigua freda, però això no és una salvaguarda contra puces...

Fins que hi ha un moment que marxa a París, vostè.

No és que jo volgués marxar a París. Hi vaig anar pel meu marit, perquè ell havia estudiat al Liceu Francès –havia estat un alumne predilecte d'en Pere Ribera, que a mi m'odiava! Devia pensar que era una mala influència per a l'Oriol, o potser es pensava que s'havia casat amb mi obligat, oi? Que no era així: la primera criatura ens va néixer al cap de quatre anys, estàvem informats del *birth control*, tanmateix.

Vam trigar encara més de dos anys, a marxar a París, perquè primer ell va

haver de fer el servei militar, a Ceuta. En aquella època, els estudiants solien fer les milícies universitàries a Castillejos, però ell no hi va tenir dret perquè havia conspirat una mica, i la policia una vegada l'havia atrapat, de manera que havia estat tancat en un calabós, a Jefatura, a la Via Laietana.

En aquella època ell estava en l'òrbita del PSUC?

Deu ser això. Però a més no calia ser del PSUC. Hi havia l'Antoni Jutglar, també, tancat amb ell.

I vostè, encara que treballava, va tenir alguna mena d'activisme estudiantil?

Una vegada vaig tocar les campanes, a la Universitat. Però no sé a sant de què. Sé que, quan baixava del campanar, en Martí de Riquer em va interpel·lar, molt enfadat. Ell tenia una simpatia pel meu pare, potser com a excombatents que eren tots dos, encara que de causes oposades. I em va dir: "Pensa en el teu pare!" Com volent dir que jo li podia fer mal. I no deixava de tenir raó! El Martí de Riquer havia estat un "*camisa vieja*", tan falangista com vulguis, però no crec que fos mala persona.

Teníem el seu marit a Ceuta.

Que finalment en va tenir bon record, perquè eren experiències noves, coneixia gent totalment diferent, perquè a Ceuta, inclús els *jefes*, eren gent que estava destinada allà no castigada, però sí relegada: no era el somni de ningú. Bé, podien comprar coses que no eren ben bé d'estraperlo, però que a la Península no es trobaven. Me'n recordo que una vegada l'Oriol em va dur un perfum, comprat a Ceuta, que no em va agradar gens! Però vaja, es veia la intenció de regalar una cosa bona que li devia haver costat un ronyó.

I al 1962 fan cap a París.

Devia ser el 62. La meva primera filla... dic la meva primera filla com si en tingués set o vuit! En tinc dues, de filles, i un fill, tres en total. Però la primera que va néixer, l'Anna,

que després es va casar amb un músic de Baviera, i em sembla que viuen en el País Basc francès. Ell és bàvar, i ella no sé si se'n sent, però per a mi és catalano-francesa. Vaja, és catalana, pare i mare són catalans, però no crec que se'n senti. No sé si sap què cosa és Catalunya... Bé, però això és culpa meva, també, no? Perquè no els en vaig parlar gens: a força de no voler-los *formater*, ara no sé com dir-ne en català, doncs no els parlava de Catalunya ni del problema català –que es podria dir problema espanyol en lloc de problema català!

Vostè, que havia estat exiliada de petita, tenia la sensació que els seus fills no havien de viure en una situació d'exili. Podríem dir que és això?

La meva filla gran no sé si sap què cosa és Catalunya. Però això és culpa meva, també. No els en vaig parlar gens: a força de no voler-los condicionar-los, no els parlava de Catalunya ni del problema català. Que es podria dir problema espanyol, en lloc de problema català!

Ho diu meravellosament bé: quina síntesi més concisa i precisa! Sí, sí... Ara, si després la Maria ha sortit com ha sortit, és perquè ella s'ho ha fet. No per res que respirés a casa, no ho crec. Bé, a casa el que sí que fèiem era parlar català. Que també n'hi havia que es posaven a parlar francès. No, la llengua no la vam abandonar mai.

El 1962, vostè publica el seu primer treball de recerca, una *Història dels Mossos d'Esquadra*, que tenien l'origen en una família de Valls, els Veciana, a principis del segle XVIII.

Jo en descendeixo, del Pere Anton Veciana, i dels tres primers caps dels Mossos d'Esquadra, o sigui d'un fill del Pere Anton Veciana, que es deia Pere Màrtir, i d'un nét que es deia Felip, en honor del rei Felip V! Eren filipistes.

I es va interessar per la qüestió justament per aquest lligam familiar.

És que jo sóc molt de la família, no ho puc evitar: no és que decideixi ser-ho, és que em surt així! Les coses, com més pròximes, més m'interessen. La família m'interessa més, cosa que no vol dir que tingui relacions òptimes amb tots els parents. Després de la família pròxima m'interessa la família llunyana, i després m'interessen, jo què sé, els ciuranencs, una mica... La gent del barri, en teoria, però només conec la veïna de davant, i para de comptar! I els frares de la parròquia, que encara que ni la Maria ni jo no hi anem –i menys el seu company, que és de família jueva ucraïnesa, i que encara que no practiqui, va a la sinagoga cada dissabte. Si jo fos creient, sap què faria?, regalaria a la parròquia unes campanes que sonessin millor, perquè tenen unes campanes amb un so esquerdat que és ofensiu per a les orelles. Però s'ha de ser creient, per regalar res a una parròquia.

Amb aquest estudi sobre l'origen dels Mossos d'Esquadra, vostè inicia un interès per uns temes que no eren pas els que estaven de moda llavors a la universitat, no és així? No se m'havia acudit, però és cert. Però és que en Veciana era el meu avantpassat. Com era avantpassat meu aquell que era amic del bruixot blanc de Vallclara, i que un dia li va desencisar el ramat que li havia encisat el bruixot negre, donant set voltes al voltant del ramat.

En tot cas, s'interessa per uns temes poc habituals, i a més se centra cada vegada més en una època, els segles XVI i XVII, que tradicionalment se n'ha dit la Decadència, que és un terme que ara molts estudiosos qüestionen.

A mi em sembla que tots els segles de tota la història de Catalunya són de decadència, de decadència respecte a una cosa o altra. El que va variant és l'aspecte en què. Però no és la història d'Anglaterra, ni tan sols la d'Escòcia, que

Em sembla que tots els segles de tota la història de Catalunya són de decadència, de decadència respecte a una cosa o altra. No és la història d'Anglaterra, ni tan sols la d'Escòcia, que va tenir les seves hores de glòria. És un país estrany, Catalunya. És un país com de rebuig.

va tenir les seves hores de glòria. És un país estrany, Catalunya. És un país com de rebuig. El Franco, en algun moment, havia dit que "*la cosecha de las naranjas llamadas de rebuig ha sido magnífica*". Ho havia sentit, això?

Vostè s'ha fixat també en les institucions catalanes, i s'ha preguntat, com per exemple en un article publicat l'any 1997 a la revista *Manuscrits*, fins a quin punt la Catalunya d'abans del 1714 havia sigut un estat.

Bé, segons l'humor que hagués estat, en aquell article hauria dit el contrari del que vaig dir, que no me'n recordo que era.

En realitat, vaig fer diversos articles sobre això, i en un em pregunto sobre l'estat fort i l'estat feble, amb interrogant. Si era fort o no. O si era un estat o no. I devia acabar dient que era un estat imperfecte, però un estat al capdavant. És que "estat" té diferents sentits, també. Ara, si el sentit d'estat és una entitat política independent, no ho ha estat mai, Catalunya.

En el fons Pierre Vilar que es conserva a la UdG hi ha un llibre de vostè, amb una dedicatòria manuscrita, que diu: "Pour Pierre Vilar, sous qui tout ceci n'aurait jamais été écrit." I llavors vostè mateixa afegeix: "Ce qui ne serait pas bien grave, sans doute. Mais c'est un autre affaire." Està datada l'abril del 1975 en un lloc que es diu Les Ulis. Sí, vam viure a Les Ulis, que era a la *banlieue*, a uns vint quilòmetres de París. S'hi anava amb el tren de Saint-Rémy-lès-Chevreuse, baixaves en un cert lloc que ara no recordo com es deia, i prenies un autobús que pujava, pujava i pujava i et deixava a Les Ulis, que era a dalt a l'altiplà. Era el que en diuen una *citè nouvelle*, que no és una ciutat pròpiament, és un grup de població enmig, en aquell cas, de camps de blat. Nosaltres vivíem en una *tour* de setze o divuit pisos, i al peu de la *tour* de vegades hi anava a parar algun gra de blat dels camps aquells, i llavors hi havia alguna alosa que els picava; és la primera vegada que vaig veure aloses, i que a més les vaig veure volar d'aquella manera característica.

Quan sortíem a passejar, podíem anar o bé a un bosc que hi havia a uns deu minuts de camí, o bé als camps de blat que, per un altre costat, també eren a uns deu minuts de camí. I jo preferia els camps de blat. M'agradaven molt. Ara, més valia no anar-hi un diumenge ni un dia festiu, perquè venien caçadors de París a caçar guatlls, les llançaven per allà enmig i les atrapaven; no tenia mèrit, aquella cacera. Però, a més, per als humans era perillosa, perquè com que eren mals caçadors i no tenien gaire punteria, igual podien atrapar un humà que una guatlla.

Tornem si li sembla a aquesta dedicatòria a Pierre Vilar, que em sembla bastant significativa, oi?

Era sincera, i crec que correspon a la realitat, perquè la mena d'història que es feia aquí, a mi no... *elle ne m'emballait pas*, no m'engrescava. No tenia cap mal concepte, ni molt menys, d'en Ferran Soldevila, que d'altra banda em va escollir per traduir al castellà la *Historia de Catalunya* de Ferran Valls i Taberner. I si em va escollir a mi és que, a més de saber que era filla del Joan Sales, em devia tenir una certa simpatia.

Com va conèixer en Vilar?

El Pierre Vilar, quan havia vingut abans de la guerra a Barcelona, s'havia fet amic del [filòleg i bibliòfil] Pere Bohigas, que era el meu sogre: d'aquí venia l'amistat amb Vilar. Aleshores els meus sogres van tenir la idea gentilíssima, genial i generosa, perquè no era una època que gent de classe mitjaneta anés gaire al restaurant, de convidar al restaurant el Pierre Vilar, la seva dona i a mi, perquè el coneguéssim en circumstàncies agradables. I mira, va anar bé!

De manera que, un cop a França, a vostè, el Pierre Vilar l'orienta, l'ajuda.

Oi tant! S'aprenia molt, del Pierre Vilar. Anava a un seminari un cop per setmana, a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, on ell ensenyava després d'haver estat professor a la Sorbona –que li va costar moltíssim, ser-ho, l'havia d'empènyer la seva dona, la Gaby, perquè fes les oposicions, i ell ho feia per la dona, perquè ell no se'n feia cap muntanya, de no ser *professeur*, de no ser catedràtic. A ell li agradava fer classes, i fer classes en aquest nivell de postgraduats, de gent que ja en sabia una mica, i que ja havia escollit què li agradava. Eren unes classes tipus seminari. I ser o no ser catedràtic el deixava indiferent. Però la seva dona insistia molt. La seva dona tenia grans qualitats, qualitats molt grans, i això és el que més importa, però tenia també les seves febleses, i una d'elles és que ell havia de ser catedràtic.

Però quan vam anar a viure a França amb l'Oriol, no ens ho pensàvem, que ens hi quedariem. Hi anàvem amb una beca que li havien donat en un laboratori de física i suposàvem que hi estaríem un parell d'anys. Després els anys es van anar escolant, i s'hi va quedar fins que va morir.

Això també va fer que sempre visques-sin a la *banlieue*?

El laboratori era a Orsay. Nosaltres vam viure a diferents llocs en un cercle d'uns deu quilòmetres al voltant d'Orsay. Eren llocs que, si convenia, l'Oriol podia anar-hi a peu. Li hauria anat bé, anar-hi a peu, potser m'hauria durat uns quants anys més, aquest marit! Les Ulis era el lloc que era més lluny d'Orsay, dels que vam viure. Orsay és a baix a la vall, a la vall de Chevreuse, i pugés a l'altiplà, un altiplà modest, però que sembla alt des de la vall, i allà hi havia un *grand ensemble*, amb

edificis molt alts, on vivien algerians, marroquins, negres de nacionalitat francesa, i algun bretó –quan els bretons encara emigraven.

Em recorda el que explicava la meua tia-àvia Maria, que vivia exiliada a Bagneux i després a Sceaux, a la *banlieue*, i que tenia més relació amb els seus veïns procedents de la immigració que amb els francesos d'arrel. Quina ha estat, la relació de vostè amb França i amb els francesos?

Poca, molt poca. M'interessaven més els francesos del segle XVI que els del segle XX. Bé, no tenia males relacions amb ningú. Però els nostres veïns, molt francesos no ho eren, tampoc. Recordo haver sentit l'expressió *bougnoul*, que és una expressió entre afectuosa i menyspreativa per referir-se als negres, i que va fer servir un bretó que una vegada va venir a casa a recollir signatures per no sé quina reivindicació. També em vaig fer molt amiga d'una de les mestres del parvulari on anava la meua filla quan era petitona, i que es deia Petrokulos; el seu marit era d'origen grec. Ell era una mena d'astrònom. Era algú que tenia trossets de lluna, de la primera missió a la Lluna.

Quin record té de grans esdeveniments, com és ara el maig del 1968?

Al 68, jo era per casualitat a París, el dia de la gran manifestació jo estava prop d'una llibreria, perquè a París anava o a la Bibliothèque Nationale, o en alguna llibreria del Barri Llatí. Però aquell dia jo estava al bulevard Montparnasse. I va passar una manifestació ingent. Una gentada! Una cosa com no ho havia vist mai de la vida. Però no me'n recordo què cridaven.

El que sí recordo d'aquells dies, nosaltres vivíem en un pis a Massy, on anys després vam anar a viure com a propietaris d'una casa antiga –antiga pel que és allò–, però llavors estàvem a lloguer, i davant de casa, hi havia una pintada a la paret que deia: “*À bas le poulet aux hormones!*” Després, efectivament, van deixar de donar hormones als pollastres, però era realment de les coses que capficaven a aquells que es manifestaven, el “*poulet aux hormones*”.

[A Internet, he trobat que això ve d'una cançó de Jean Ferrat que es diu *La Montagne*, de 1964, i on se'n riu d'aquells que es faran funcionaris o policies, i que es retiraran al cap dels anys en el seu piset de protecció oficial, on menjaran “*du poulet aux hormones*”.]

Deixi'm tornar, però, encara a Vilar. Dins el món acadèmic francès, Vilar té una posició no diré marginal, però sí ben poc central. El consideraven massa comunista, entre altres coses. El consideraven molt comunista, i és fals, no ho era. Ell era marxista, però no era del Partit Comunista. I, d'entrada, no deia mal dels comunistes, però quan el coneixies més –calia que

El Pierre Vilar era marxista, però no era del Partit Comunista. I quan el coneixies més, en deia pestes, del comunisme francès. S'ha dit que era estalinista, però no n'era. Sí que trobava que, en matèria de nacionalitats, Stalin l'havia encertada.

passessin uns quants anys— en deia pestes, del comunisme francès, que era el que ell coneixia. S’ha dit del Pierre Vilar que era estalinista: no n’era. El que passa és que, mal que mal, potser li agradava més el comunisme rus, potser perquè no el coneixia, que el francès. Altrament, ell trobava que, en matèria de nacionalitats dins l’Imperi rus, Stalin l’havia encertat. I és cert: era l’únic polític rus que havia tingut sensibilitat per les diferències nacionals i lingüístiques. Això no se li pot negar, a Stalin. I això no és voler que s’aixequi d’entre els morts i resusciti.

Vilar m’havia dit en més d’una ocasió:

“No estic segur de ser comunista, però del que estic segur és que sóc anti-anticomunista”.

Això està molt ben dit! I, a més, és una frase molt típica d’ell. Molt subtil. És molt Pierre Vilar, aquesta frase! Amb això és únic, ell. No conec cap altre francès —ni català ni castellà ni anglès ni nord-americà, ara penso en les llengües que sé llegir—, doncs no recordo ningú com ell. Era únic!

I una cosa curiosa: els seus seminaris ocupaven, un cop per setmana, una saleta a l’École des Hautes Études, amb una taula gran, i sempre hi havia prou lloc per a tots, i ni un seient més. Era com si fos a mida nostra, exacta. L’École va anar canviant de lloc, però durant una temporada era en un edifici del segle XVII, que tenia un jardí interior, precios, que nosaltres vèiem des d’allà on estàvem asseguts —sobretot els que estàvem de cara a la finestra, és clar.

En acabat del seminari, el Pierre Vilar i tres o quatre de la colla que hi havíem assistit, anàvem a prendre un cafè. O potser un te. I parlàvem una estona més, abans que cadascú se’n tornés a casa. Aleshores, aquest seminari es feia a la *rue* de Varenne. I fèiem un tros junts, perquè jo agafava a Saint-Michel el RER que va a Chevreuse i que em deixava en alguna parada on agafava un autobús per pujar a dalt d’aquell petit altipla ventós, i ell travessava per l’Île de la Cité per continuar cap al Quai de la Rapée, a l’altra riba del Sena.

Jo diria que una de les preocupacions de vostè com a historiadora és escriure bé. Suposo que això té molt a veure també amb el seu pare.

Sí, encara que el qui es preocupava que jo escrivís català bé era la meva mare. El meu pare tenia més sentit de la llengua que la meva mare, i una llengua més rica, molt natural i molt rica alhora. Però jo no me n’adonava, aleshores. Em sonava natural. El meu pare volia dir una cosa i la deia. I no sempre era agradable, la cosa que deia. Una vegada me’n va dir una, el meu pare, que quan la recordo encara és com una punyalada: em va dir que jo ja tenia vint-i-cinc anys i encara vivia a casa els pares —aquí on som, tot i que llavors la casa era més petita. I m’ho va dir amb aquestes exactes paraules: a vint-i-cinc anys, una noia

Tinc un esperit molt crític, en el bon i el mal sentit de la paraula. Chercher la petite bête, en diuen en francès. En català deu ser buscar-li les puces. Fins i tot en uns anys que no feia recerca històrica, continuava a chercher la petite bête, cosa que enervava el meu marit.

a casa dels seus pares put. Només de pensar-hi... Va ser horrorós.

En això érem temperaments absolutament diferents. El meu pare a dinou o vint anys va conèixer una noia que li va agradar, i que en tenia setze o disset; van fer Pasqua abans de Rams i vaig néixer jo; i aleshores, després de nascuda jo, es van casar pel civil, i anys després a Mèxic per l’església; em sembla que, a més a més, els va casar l’arquebisbe de Mèxic.

Fa un parell d’anys, la revista Recerques li va dedicar a vostè un número d’homenatge, el 68, i en la presentació en Josep Fontana va llegir un text on explica que van intentar escriure un

llibre conjuntament, ell i vostè, però que vostè li tornava tot corregit, amb les frases canviades d’ordre, i que va veure que no tirarien endavant.

És que per a mi era tan natural anar esmenant, esmenant la plana a algú o corregint proves, o corregint els meus propis textos.

En Fontana, en aquella ocasió, va dir que caldria fer més atenció a les seves ressenyes crítiques. S’hi reconeix, en aquest esperit crític que remarca en Fontana de vostè?

Sí, crític en el bon i en el mal sentit de la paraula, també. *Chercher la petite bête*, que en diuen en francès. En català deu haver-hi una expressió equivalent. Buscar-li les puces? Deu ser això.

Hi va haver molts anys que d’història no en feia. No feia recerca ni res. M’estava a casa, feia la feina de casa, m’ocupava dels nens —bé o malament, això és una altra cosa—, però recerca no res. Però el que sí que vaig continuar és a *chercher la petite bête*. Això era motiu a vegades de discussions molt vives amb l’Oriol, el meu marit. Perquè si jo buscava *la petite bête*, ell s’enervava! I hi havia crits.

Ara que té l’edat que té i torna a viure a la casa dels pares, què pensa quan mira enrere?

Ara el que veig, quan intento recordar aquestes coses, és l’esplanada de davant de l’edifici on vivíem a Les Ulis, amb les aloses que venien a picotejar al peu de l’esplanada. La meva filla petita anava aleshores a pàrvuls, i jo l’anava a buscar a l’hora de dinar; a la tarda ja no hi tornava. A vegades havia preparat un parell de sandvitxos i, des d’allà, anàvem en un bosc que hi havia a prop, a deu minuts caminant, un bosquet que baixava fins a la Vallée de Chevreuse. Un dia que en tornàvem, vaig veure com una línia que es movia a terra, una línia que anava bellugant-se, fent unes muntanyetes: era un talp. Una altra vegada, vaig trobar un eriçó. Un eriçó fet una bola. I em va entusiasmar, aquell eriçó, i me’l vaig endur al pis, si no que al cap de dos dies vaig pensar que on estaria millor l’eriçó seria al bosc; al pis calia desplaçar cada dia tots els mobles per si s’hi havia empastifat darrere! I el vaig retornar al bosc. ■